

Omonimik hadisə olan omoformlar və onların üslubi imkanları (dastanlar əsasında)

Aytac Rəcəbli

Magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: aytacrajabli101@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1307-6920>

XÜLASƏ

Azərbaycan dilinin leksikasına nəzər salsaq görərik ki, omonimliyə tələffüz, yazılış, forma baxımından fərqli və oxşar sözlər daxildir. Omonimik hadisələrdən biri *omoformlar* hesab edilir. Yunan dilindən götürülən bu termin “eyni formalı sözlər” mənasını verir. Omoformlar fonoloji sistemin leksik sistemə təsiri nəticəsində əmələ gəlir. Bu sözlər müxtəlif köklərə və qrammatik işarələrə malikdir. Onları təşkil edən komponentlər qrammatik şəkilçilərlə düzülür. Omoformların tələffüzünə diqqət etsək, onların səs baxımından fərqləndiyinin şahidi olarıq. Məqalədə dastanlar əsasında omonimik hadisə olan omoformlar və onların üslubi imkanları araşdırılmışdır.

AÇAR SÖZLƏR

omoformlar, omofonlar, omoqraflar, leksika, sözün mənası

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 14.01.2023

qəbul edilib: 28.02.2023

Homoforms with homonymic occurrence and their stylist possibilities (based on epic)

Aytaj Rajabli

Master student, Baku Eurasian University. Azerbaijan.

E-mail: aytacrajabli101@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1307-6920>

ABSTRACT

If we look at the lexicon of the Azerbaijani language, we will see that homonymy is not limited only to words. Thus, homonymy includes words that are different and similar in pronunciation, spelling, and form. One of the homonymic phenomena is omoforms. The term omoform is derived from Greek and means words of the same form. Thus, omoforms are formed as a result of the influence of the phonological system on the lexical system. Homoforms have different roots and grammatical signs. The components that make up homoforms are arranged with grammatical suffixes. If we look carefully at the pronunciation of homoforms, we will see that they differ in sound.

KEYWORDS

homoforms,
homophones,
homographs, lexis,
word meaning

ARTICLE HISTORY

Received: 14.01.2023

Accepted: 28.02.2023

Giriş / Introduction

Azərbaycan dilinin leksikasına nəzər salsaq, omonimiyanın yalnız sözlərlə məhdudlaşmadığının şahidi olarıq. Belə ki, omonimlik tələffüzünə, yazılışına və formasına görə fərqli və oxşar sözləri özündə birləşdirir. Azərbaycan dilində omonimlərə bənzəyən bu kimi sözlərin aşağıdakı növləri vardır:

1. Yalnız tələffüzünə görə oxşar olan sözlər (omofon);
2. Yalnız yazılışına görə oxşar olan sözlər (omoqraf);
3. Fonetik və qrafik cəhətdən oxşar olan sözlər (omoform).

Omoformlar haqqında məlumat

Omoformlar omonimik hadisələrdən hesab edilir. Bu termin yunan dilindən götürülüb, “eyni formalı sözlər” deməkdir. Belə ki, omoformlar fonoloji sistemin leksik sistemə təsir etməsi nəticəsində yaranır.

Omoformlar fərqli nitq hissələrinə aid olub, lakin müəyyən qrammatik şəkilçilərin təsiri nəticəsində eyniləşən, yazılışına və tələffüzünə görə oxşar, leksik və qrammatik mənasına görə isə fərqli olan sözlərə deyilir. Onlar bir sıra xüsusiyyətlərinə görə omonimlərdən fərqlənir. Omonimlər oxşar ad, omoformlar isə oxşar forma deməkdir. Deməli, omoformlarda sözləri bir-birinə yaxınlaşdıran onların formalarıdır [3, s.107].

Omoformlar omonimlərdən fərqli olaraq sözün kökünə görə deyil, qrammatik şəkilçilərə və formasına görə oxşar olan sözlərdir.

Azərbaycan dilinin leksik tərkibinə daxil olan omoformların biri qrammatik, digəri isə leksik olur. Belə ki, köməkçi nitq hissələrinin əsas nitq hissələri ilə omonimlik təşkil etməsi də omoform adlanır.

Omoformların üslubi xüsusiyyətləri (dastanlar əsasında)

Omoformlar omoqraflara bənzədiyi üçün leksik-qrammatik omonimlərlə eyniləşdirilir. Azərbaycan dilçiliyində omoformların semantikasını və formalaşma xüsusiyyətlərinə nəzər salsaq görürük ki, onları omoqraflarla eyniləşdirmək doğru olmaz. Bəzi nümunələrdə həm omoformlar, həm də omoqraflar ola bilər:

Başına döndüyüm gül üzlü oğul,
Dərd çəkməyə heç kim olmaz, mənə, *hey!*
Gözəl sevib, abad olub çaşıbsan,
Tayın yoxdu sultanca hey, xanca *hey!*

[1, s.46]

Hey – verilən nümunədə həm köməkçi, həm də əsas nitq hissəsi kimi işlədilib. Belə sözlər leksikada omoformlar adlanır.

Hey – çağırış və ya müraciət bildirən nidadır.

Hey – qüvvət, iqtidar, cismani enerji və s. sözləri ilə eynidir.

Hey – durmadan, dayanmadan, həmişə, fasiləsiz olaraq mənalərini bildirən zərfdır.

Omoformların kökü və qrammatik əlamətləri fərqli olur. Onları təşkil edən komponentlər qrammatik şəkilçilərlə düzəlir. Omoformların tələffüz şəklinə diqqətlə baxsaq, onların səslənməsinə görə fərqləndiyini görürük.

Azərbaycan dilinin leksikasında omoqraflar əksər hallarda feillər və isimlərdə özünü göstərir.

Dilçi alim Həsərət Həsənovdan fərqli olaraq, professor Buludxan Xəlilov omoform və omoqrafları eyniləşdirmiş, onları “morfoloji omonim” adı altında birləşdirmişdir.

Omoform və omoqraflar yazılışı və forması eyni olan müxtəlif vurğulu sözlərdir. Azərbaycan dilçiliyində belə bir fikir var ki, omoformlar daha çox qrammatik formaları qəbul etməsinə, omoqraflar isə daha çox vurğuya görə fərqləndirilir [4, s.170].

Omoformlar başqa cür, yəni *morfoloji omonimlər* də adlandırılır. Belə ki, əgər omoformlarda qrammatik şəkilçi işlənməzsə, bu zaman o, omonimlik xüsusiyyətini itirir.

Əvvəl başdan qara gəlibdi *yazı*,
Kimdi olsun bu dünyadan irazı?!
Məhəmməddən bizə qalıbdı *yazı*,
Qurbanıyım, işim aralar mənim
[1, s.48].

Bildiyimiz kimi “yaz” sözü omonimdir. Birinci misrada işlənən “yazı” sözü mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edərək *fəsil*, üçüncü misrada verilən “yazı” isə isim olub, yazmaq üçün tətbiq edilən qrafik işarələr sistemi mənasını verir. Şəkilçilər hesabına düzəldiyi üçün bu sözləri omoformlara aid edə bilərik.

Yaralandım ürəyimin başından,
Yara deynən *yaralarımı* bağlasın!
Oxlanmışam kirpiyindən, qaşından,
Mən ölürəm, onu Allah saxlasın!
[1, s.87]

Şeir parçasının ikinci misrasında ilk işlənən “yara” sözü yönlük hal şəkilçisi, həmin misrada işlənən digər “yara” sözü isə qrammatik şəkilçi qəbul edən isimdir.

“Yar” sözü omonimdir, “yara” sözü isə qrammatik şəkilçi hesabına yarandığı üçün leksik omonim deyil, omoform hesab edilir.

Qeyd edək ki, omoformlara daha çox bədii üslubda rast gəlinir. Bundan başqa onlara heca vəznində yazılan şeirlərdə, fərdi məişət üslubunda da rast gəlmək mümkündür.

Qurbani güldəstə bağlar *oxuna*,
Sinəm buta, yarım müjgan *oxuna*,
Bir namə yaz hər divanda *oxuna*,
Görən deyə, var əllərin, bir də yaz!

[1, s.90]

Qurbani dastanından götürülən bu nümunədə birinci və ikinci misralarda işlənən “ox” sözü *yayla atılan itiuchlu və ya ucuna iti dəmir keçirilmiş mil* mənasını verir. Qədim dövrlərdə yaydan silah növü kimi geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Şeir parçasında “ox” isminə yönlük hal şəkilçisi əlavə edilmişdir.

Nümunənin üçüncü misrasında istifadə edilən “oxuna” arzu şəkilçisi qəbul etmiş feildir. Beləliklə, “oxuna” sözü omonim olmasa da, qəbul etdiyi qrammatik şəkilçilər hesabına yazılış və tələffüzə eyniləşmiş və nümunədə omoform kimi işlədilmişdir.

Mən aşiq, *Gəncəm* haray!...
Tiflisdən *gəncəm* haray!...
Qurbani öldü, getdi,
Mənə bir əncam, haray!...

[1, s.122]

Nümunənin birinci və ikinci misralarında yazılışı və deyilişi eyni olan sözlər verilmişdir. Bu sözlər qrammatik şəkilçilərin köməyi ilə eyniləşmişdir. Birinci misradakı “Gəncəm” sözü Gəncə şəhərinin mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş forması, ikinci misrada işlənən “gəncəm” sözü isə nitq hissəsi olaraq sifətdir və birinci şəxsin təkinin şəxs (xəbərlik) şəkilçisini qəbul etmişdir. Beləliklə, dastandan verilən nümunələrdə ayrı-ayrı mənalar ifadə edən bu sözlər qrammatik şəkilçilər hesabına eyniləşmişdir.

Sən necə balasan, mən necə ana,
Az qalır dərdindən ciyərim *yana*
Yeddi oğul bir *yana*, sənə bir *yana*,
Qızım, dərdin nədir, gəl mənə söylə!

[1, s.183]

İkinci misrada işlənən “yana” sözü “yan” feilinə arzu şəkilçisini artırmaqla düzəlib. Üçüncü misrada işlənən “yana” sözü isə *tərəf* mənasını bildirir. Göründüyü kimi, bu sözlərin kökləri fərqlidir. “Yana” sözünü omonim hesab edə bilmərik, çünki o, qrammatik şəkilçi hesabına yarandığı üçün omoformlara aid edilir.

Həkim yox, loğman yox dərdimi *qana*,
Əriyibdi bağrım, dönübdü *qana*,
Az qalıbdı Kərəm oddana, yana,
Od tutubdu bədənim, yandım, ağlaram
[1, s.35].

Nümunənin birinci misrasında işlənən “qana” sözü “qanmaq” feilinə arzu şəkilçisi artırılmaqla *başə düşmək* mənasında işlədilmişdir. İkinci misrada “qan” isminə yönlük hal şəkilçisi əlavə edilmiş və iki fərqli mənə daşıyan söz, qrammatik şəkilçilərin köməyi ilə eyniləşmişdir. Bunlar omoform nümunələr hesab edilir.

Nazlı deyər: belə qoyduq ilqarı,
Ağlamaqdan ömrüm olub *yarı*,
Açın məzarını, bir görüm *yarı*,
Yar eşqiylə dolanıram məzarı
[1, s.70].

İkinci misrada işlənən “yarı” sözü *hissə, parça* mənasını ifadə edir. Üçüncü misrada işlənən “yarı” sözü isə “yar” isminin təsirlik hal şəkilçisi qəbul etmiş variantıdır.

Bildiyimiz kimi, leksik omonimlər sözün başlanğıc formasına əsasən müəyyən edilir. Bu sözlərə nəzər salsaq görürük ki, onların başlanğıc formaları fərqlidir. İkinci misrada işlənən “yarı” sözü *hissə, parça* mənasını bildirsə də, üçüncü misradakı söz qrammatik şəkilçi hesabına “yarı” sözü ilə eyniləşmişdir. Formaca bir-birinə bənzədiyi üçün dilçilikdə belə sözlər omoformlar adlanır.

Nəticə / Conclusion

Omonimik hadisələr omonimlərdən fərqlidir. Omonimik hadisələrdən biri də omoformlardır. Omoform nümunələri Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində, xüsusən dastanlarda geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Omoformlar morfoloji omonimlər olub, qrammatik şəkildə hesabına sözlərin eyniləşməsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Axundov Ə. (2005). Azərbaycan dastanları. 5 cildə, I cild. Bakı, Lider. 328 s.
2. Cəfərov S. (2007). Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, Şərq-Qərb. 192 s.
3. Həsənov H.Ə. (2005). Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, Nurlan nəşriyyatı. 452 s.
4. Xəlilov B. (2008). Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, Nurlan nəşriyyatı. 442 s.